

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

ДОЛГАЛЬОВА МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 336:336.713.2(477)

**УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ
БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПЛАТЕЖІВ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі фінансів та банківської справи
Дніпропетровського університету економіки та права.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Крамаренко Галина Олександрівна,
Дніпропетровський університет
економіки та права, завідувачка кафедри
фінансів та банківської справи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Мороз Анатолій Миколайович,
Київський національний економічний університет,
завідувач кафедри банківської справи;
кандидат економічних наук
Карчева Ганна Тимофіївна,
Національний банк України,
заступник директора Департаменту –
начальник управління регулювання
діяльності банків I та II груп

Захист дисертації відбудеться “___” _____ 2008 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.081.01 Державного
вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи
Національного банку України” за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петро-
павлівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного
вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи
Національного банку України” за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петро-
павлівська, 57.

Автореферат розісланий “___” _____ 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.М. Бурденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Платіжні доручення є традиційно одним із основних об'єктів діяльності комерційного банку. Змінюючи форму і вигляд під впливом технологічного та історичного прогресу, платіжні доручення, формуючи грошові потоки, представляють гроші в їх безготівковому вигляді. Основною складовою руху грошових потоків є процес глобалізації, вплив якого на грошовий ринок істотно відрізняється від впливу тих інтеграційних процесів, що відбувалися раніше. Згідно з останніми даними Всесвітнього банку ці потоки практично подвоїлися за період 2000-2005 років. У 2006 році обсяг грошових переказів склав 269 млрд. дол. США, а до 2009 року прогнозується збільшення обсягу світового ринку грошових переказів до 300 млрд. дол. США.

Зміни, пов'язані з розгортанням боротьби з тероризмом та відмиванням брудних грошей, а також введення єдиної європейської валюти і скасування економічних меж у країнах ЄС, є тими причинами, через які питання управління грошовими коштами стає особливо актуальним. До найбільш значних змін слід віднести глобалізацію фінансових ринків і вплив інформаційних технологій на міжнародні позики. Ці тенденції сприяли збільшенню числа учасників на ринку і згладжуванню розходжень між окремими його сегментами, ще більше розширюючи коло можливостей боржників і кредиторів.

Прихід на український ринок послуг міжнародних банківських лідерів показує, що вітчизняні банки теж залучені до змін, які зараз відбуваються на світовому ринку банківських послуг, зокрема, у глобальній платіжній системі. Банкам України необхідно відповідати тим вимогам, які пропонуються контрагентами у світовій банківській спільноті. Для цього, перш за все, необхідно створити систему міжнародних платежів, яка повинна складатися із законодавчої бази і технічно оснащеної архітектури. Разом з тим важливою складовою стратегії розвитку банківської системи України є розробка і впровадження високотехнологічних фінансових інструментів і продуктів.

Серед дослідників проблеми руху грошових потоків, розвитку платіжних систем і міжнародних розрахунків слід виділити А.С. Гальчинського, А.О. Єпіфанова, Г.О. Крамаренко, А.М. Мороза, А.С. Савченка, І.В. Сала, В.П. Страхарчук, А.С. Філіпенка, В.А. Ющенко та ін.

Серед наукових робіт зарубіжних вчених, які сприяли розвитку теорії і практики платіжних інструментів, слід відмітити праці Р.Де Рувер, Е.Д. Долана, К. Кембел, Р. Кембел, Л.М. Красавіної, О.І. Лаврушина, П.Х. Ліндерта, Д. Макендрюс, Д. Рікардо, А. Сміта, В. Уоскіна, М. Фрідмена, О. Стоянової та ін.

Високо оцінюючи внесок вітчизняних і зарубіжних дослідників у вирішення даних питань, слід зазначити, що попередні дослідження не ставили за мету дослідження міжнародних платежів як складових системи, і тому проблематика грошових потоків у системі міжнародних платежів достатньою мірою не висвітлена. Грошовий потік міжнародних платежів банку як самостійний об'єкт фінансового управління ще недостатньо відображений не тільки

у вітчизняній, але і в зарубіжній науковій літературі з питань фінансового і банківського менеджменту.

У зв'язку з цим дослідження процесів управління грошовими потоками в системі міжнародних платежів у банківській сфері України є актуальним як у науковому, так і у прикладному аспекті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана як складова комплексної науково-дослідницької роботи кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського університету економіки і права відповідно до тем: “Проблеми і перспективи становлення фінансової системи України (регіональні аспекти)” (номер державної реєстрації 0104U008353) та “Підвищення ролі банківської системи у економічному зростанні” (номер державної реєстрації 0106U006314). До звітів за цими темами включені пропозиції автора щодо визначення ролі і місця системи міжнародних платежів у банківській системі України, а також пропозиції щодо прогнозування сезонності у грошових потоках міжнародних платежів.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає в розробці науково-методичних положень та практичних рекомендацій щодо управління грошовими потоками банківського сектора України у системі міжнародних платежів.

Дослідження поставленої мети передбачало вирішення таких завдань:

- уточнити зміст поняття “грошовий потік міжнародних платежів” у межах банківської діяльності;
- визначити економічну суть, принципи та структуру грошових потоків міжнародних платежів;
- визначити ступінь впливу іноземних фінансових інновацій та банківських технологій на розвиток ринку платіжних послуг, на якість послуг, що пропонуються, а також на розширення клієнтської бази;
- надати пропозиції на основі дослідження теоретичної і практичної баз щодо формування нових джерел грошових потоків і впровадження нових платіжних технологій в Україні;
- провести аналіз критичних аспектів механізму управління грошовими потоками міжнародних платежів та запропонувати методичні та практичні рекомендації банківським структурам щодо підвищення ефективності виконання міжнародних платежів;
- запропонувати нові методи управління стримуючими факторами у розвитку української платіжної системи в орієнтації на потенційне рівнозначне членство України в Євросоюзі.

Об'єктом дослідження є грошові потоки банків України в системі міжнародних платежів.

Предметом дослідження є система управління грошовими потоками банків України у здійсненні міжнародних платежів.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних економістів, присвячені вивченню

грошей, платежу як форми розрахунків, розрахункових операцій банку, зовнішньоекономічної діяльності.

У роботі використані наступні загальнонаукові методи емпіричного і теоретичного дослідження: аналізу і синтезу – для деталізації предмета дослідження; логічного узагальнення – для обґрунтування необхідності використання нових наукових понять; статистичного аналізу – для вивчення, групування і порівняння різних показників банківського ринку України та клірингових систем економічно розвинених країн. В основу дослідження покладений діалектичний підхід до вивчення економічних і фінансових явищ, що передбачає виявлення закономірностей, тенденцій і взаємозалежності.

Як інформаційні джерела в роботі використані законодавчі і нормативні акти Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України, офіційні матеріали Державного комітету статистики, дослідження вітчизняних і зарубіжних економістів, фахівців провідних банків світу, уніфіковані законодавчі акти зарубіжних клірингових систем, практичні результати діяльності передових вітчизняних і зарубіжних банків. Аналіз платіжних потоків проводився за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна полягає у проведенні комплексного дослідження управління грошовими потоками міжнародних платежів банківського сектора України та розробці науково-методичних положень і практичних рекомендацій щодо його удосконалення.

У процесі дослідження отримані наступні наукові результати:

вперше:

- розроблено концепцію управління грошовими потоками міжнародних платежів, направлену на мінімізацію валютних і операційних ризиків, підвищення ефективності виконання міжнародних платежів вітчизняними банками. Запропоновано процедуру виконання міжнародних платіжних доручень банками, яка включає всі послідовні етапи виконання міжнародного платежу, а також рекомендації щодо усунення помилок у здійсненні платежів в іноземній валюті. У межах цієї процедури запропоновано процедуру післяопераційного відстеження платежів, яка направлена на зменшення операційних витрат і вартості послуг, збільшення швидкості обробки платіжних доручень;
- на основі методу оцінки сезонних варіацій обґрунтовано доцільність обліку впливу сезонності на міжнародні платіжні потоки банку, що дозволяє прогнозувати приплив іноземної валюти на кореспондентські рахунки банків, а також враховувати обсяги вихідних платежів. Все це має безпосереднє значення для управління валютною позицією та грошовими потоками банку, сприяє зниженню операційних ризиків і підвищенню ефективності банківської праці;

удосконалено:

- економічний зміст визначень “грошовий потік міжнародних платежів”, відповідно до чого об’єктом управління грошовими потоками є міжнародні

платежі в безготівковому вигляді, а сам грошовий потік міжнародних платежів визначений як динамічна величина, що складається з надходжень і виплат в іноземній валюті, яка характеризує стан кореспондентських рахунків банку. На основі аналізу визначення “платіжної системи”, закріпленого у законодавстві, а також з урахуванням практичної реалізації цього визначення запропоновано систему проведення розрахунків за допомогою пластикових карток називати “картковою системою” і вважати її підсистемою платіжної системи. Сформовано класифікацію грошових потоків міжнародних платежів, запропоновано формулу для розрахунку грошового потоку за кореспондентським рахунком банку;

- перелік джерел залучення додаткових грошових ресурсів для банків за рахунок введення такого джерела як грошовий потік платежів вітчизняних трудових мігрантів. Визначено, що значні обсяги грошей трудових мігрантів, які будуть перенаправлені з тіньового обороту в банківську систему, сформують додаткові обороти за міжбанківськими рахунками, а трудові мігранти повинні стати новим сегментом клієнтів для банків, для яких необхідно розробити спеціальні послуги і продукти;
- існуючі реквізити клієнтів банків за рахунок введення кодів IBAN (International Bank Account Number). Доведено необхідність використання номерів банківських рахунків у форматі кодів IBAN у міжнародних платежах, що сприятиме однозначній ідентифікації клієнтів банків, прискоренню розрахунків за зовнішньоекономічними договорами між українськими підприємствами і компаніями країн ЄС. Використання кодів IBAN сприятиме також підвищенню рівня автоматичної обробки та зниженню витрат на проведення платежів;

набули подальшого розвитку:

- науково-методичні підходи до управління стримуючими чинниками при формуванні грошових потоків у системі міжнародних платежів, а також стратегія фінансового моніторингу в управлінні грошовими потоками в системі міжнародних платежів. Ці підходи відрізняються від існуючих тим, що вони засновані на систематизації взаємозв'язків між елементами платіжної системи, а також на практичних напрацюваннях вітчизняних та іноземних банків і платіжних систем у частині управління стримуючими чинниками і валютного контролю;
- науково-методичні підходи до врахування впливу зарубіжних платіжних технологій на здійснення українськими банками міжнародних платежів. На відміну від дослідників, які вивчали та аналізували лише принципи клірингових систем зарубіжних країн, запропоновано їх широку характеристику в контексті виконання українськими банками платежів, що пройшли через ці системи.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретична і практична значимість дослідження полягає у розробці концепції управління грошовими потоками банківського сектора України у системі міжнародних платежів.

Зроблені у процесі проведеного дослідження узагальнення і рекомендації щодо формування грошових потоків платіжних трансакцій, запропоновані сценарії вирішення проблем, пов'язані зі здійсненням міжнародних платежів, розроблена матриця стримуючих чинників можуть бути використані як банками, так і їх клієнтами.

Внесені пропозиції були використані робочою групою УКРСВІФТ (м. Київ) в процесі розробки і впровадження стандартів платіжних доручень у національній практиці (акт впровадження від 19.11.2007 № 809).

Положення і рекомендації щодо виконання міжнародних платежів і післяопераційного відстеження впроваджені і використовуються в КБ “Приватбанк”, м. Дніпропетровськ (акт впровадження від 22.05.2007 № 1537-н).

Пропозиції щодо залучення додаткових грошових ресурсів у вигляді термінових переказів трудових мігрантів широко застосовуються в АС “PrivatBank”, Латвія (акт № 18 від 15.05.2006).

Запропоноване у дисертації розуміння суті платежу, його властивостей і виконуваних ним функцій, концепція системи міжнародних платежів можуть бути використані у процесі наукових досліджень проблем банківської і зовнішньоекономічної діяльності. Основні положення і матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі при вивченні курсів “Банківські операції” та “Міжнародні розрахунки і валютні операції”.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, в якому викладено авторський підхід до проблеми управління грошовими потоками міжнародних платежів. Сформульовані у дисертаційній роботі наукові положення, висновки та рекомендації належать особисто автору. З наукових робіт, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї, які запропоновані автором особисто. Зокрема, автором визначено, що банк у процесі своєї діяльності розробляє особливий товар – платіжні засоби [3]; запропоновано новий термін “післяопераційне відстеження” у значенні “розслідування платежів” [5]. Все це спрямовано на поглиблення і конкретизацію економічного сенсу досліджуваних категорій, обґрунтування нових джерел грошових потоків комерційного банку, удосконалення існуючих методів виконання платіжних доручень і впровадження післяопераційного дослідження у банківську практику.

Апробація результатів дисертації. Основні результати і положення дисертаційного дослідження були представлені на наступних науково-практичних конференціях: II Міжвузівська студентська науково-практична конференція “Проблеми и перспективы становления финансовой системы Украины” (Севастополь, 1999 р.), III Міжвузівська студентська науково-практична конференція “Проблеми и перспективы становления финансовой системы Украины” (Севастополь, 2000 р.); Всеукраїнська наукова конференція “Шляхи активізації вітчизняного виробництва: теорія та практика, проблеми підготовки фахівців” (Хмельницький, 2001 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Європейський вибір України: проблеми теорії та практики реалізації” (Дніпропетровськ,

2003 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (Суми, 2005, 2007 рр.).

Робота на тему “Інтеграція системи міжнародних розрахунків України в глобальну платіжну систему” удостоєна диплома II ступеня на Всеукраїнському конкурсі аспірантів і молодих учених (2004 р.). Окремі положення, які виносяться на захист, отримали схвалення під час проходження автором стажувань у банках Італії (травень-липень 2005 р.), Німеччини (листопад 2005 р.), Великобританії (травень 2006 р.), Ірландії (травень 2007 р.).

Наукові публікації. Результати досліджень знайшли своє відображення у 15 наукових працях загальним обсягом 3,44 друк. арк., з них особисто автору належить 2,96 друк. арк.

Структура і зміст дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації – 180 сторінок, у т.ч. на 72 сторінках розміщені 21 таблиця, 42 ілюстрації і список використаної літератури зі 175 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “Теоретичні засади формування та розвитку грошових потоків банківського сектора України в системі міжнародних платежів” проведено дослідження економічної природи грошових потоків міжнародних платежів, проаналізовано підходи вітчизняних і зарубіжних фахівців до вивчення суті грошових потоків.

За величиною платіжного потоку можна зробити висновок про величину банку, його привабливість для клієнтів, активність і успішність на ринку. Величина валютних надходжень і виплат об’єктивно відображає інтенсивність і особливості надання комерційним банком своєї базової послуги.

Автор під *грошовим потоком міжнародних платежів* розуміє динамічну величину, яка складається з надходжень і виплат в іноземній валюті і характеризує стан кореспондентських рахунків банку.

У дисертації автором запропонована класифікація грошових потоків міжнародних платежів за такими ознаками: тип міжнародного платежу, який став джерелом формування грошового потоку банку; логістика платежів; напрямок руху грошових коштів платіжного потоку; метод розрахунку; метод оцінки в часі.

Грошові потоки міжнародних платежів банківського сектора України – це система з властивими їй характерними ознаками. У процесі дослідження виявлена характеристика інститутів платіжної системи, аналізується стан платіжної системи, оскільки система міжнародних розрахунків України, на наш погляд, підпорядкована основним вимогам формування і розвитку світової платіжної системи, хоча і має певні особливості.

Уточнено поняття платіжної системи. Виходячи із тлумачення поняття платіжної системи, наведеного у Законі “Про платіжні системи і переказ грошей в Україні”, можна зробити висновок, що метою її створення є проведення

переказу грошей. В той же час в українській економічній літературі термін “платіжна система” переважно використовується для позначення карткової системи, тобто системи розрахунків за допомогою пластикових карт. Дослідженням доведено, що в загальному обсязі операцій по картках безготівкові розрахунки складають не більш, ніж 3,5 %. Таким чином, пропонується іменувати систему проведення розрахунків за допомогою пластикових карт картковою системою і вважати її підсистемою загальної платіжної системи (рис. 1).

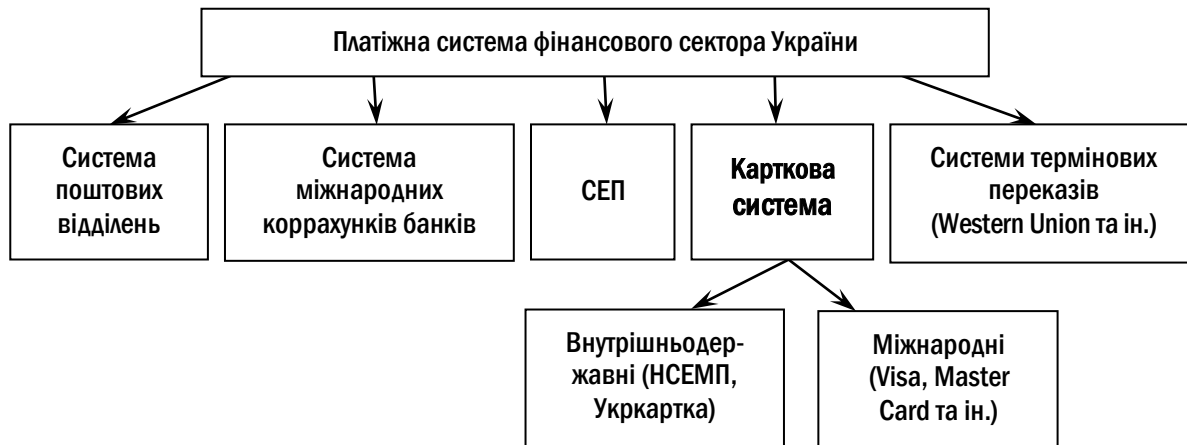

Рис. 1. Платіжна система фінансового сектора України

За кордоном рівень розвиненості платежу як виду банківської послуги характеризує широкий спектр додаткових послуг, що надаються банками своїм кореспондентам. Подібні пароплатіжні послуги націлені на збільшення можливостей користувачів і призводять до ускладнення існуючих платіжних схем.

З розвитком банківського бізнесу банки прагнуть, в першу чергу, збільшити ринкову частку і свої доходи, чого можна досягти лише шляхом скорочення витрат і збільшення продуктового ряду. Внаслідок цього на ринку з'являються нові банківські продукти, які завдяки високій технологічності мають низьку собівартість. Частково ці нові продукти чи послуги, що пропонуються банком, з'явилися в результаті модифікації послуг, які використовувались раніше. Зокрема, модель уникнення комісійних банками-кореспондентами, яка широко застосовується європейськими банками.

Формат так званого європейського платежу є показовим прикладом того, як функціонують незалежно один від одного два потоки – грошовий (Mt910, 202) та інформаційний (Mt103) (рис. 2). Використання даного формату має виражений недолік – трафік банку збільшується удвічі за рахунок необхідності відправки двох платіжних повідомлень замість одного.

Оскільки збільшення трафіка спричиняє додаткові телекомунікаційні витрати, то спостерігається зворотний ефект економії на масштабі. Але є позитивні моменти (надійність у виконанні платежу, уникнення додаткових комісійних тощо), які дозволяють деяким європейським і американським банками активно застосовувати дану модель.

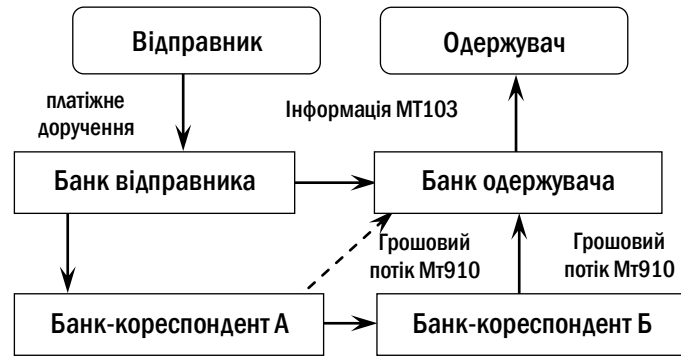

Рис. 2. Грошовий та інформаційний потоки у європейському форматі платіжного доручення

Очевидно, що разом із приходом у банківське середовище іноземного капіталу змінюються умови роботи для вітчизняних банків. Тим із них, які є невеликими за західними мірками, для збільшення конкурентоспроможності необхідно розвивати технології і знаходити нові джерела фінансових ресурсів.

У роботі проведено дослідження новітніх форм залучення коштів – сек'юритизації, викупу за рахунок позикового капіталу LBO (Leverage Buy-Out), операцій з публічного розміщення цінних паперів IPO (Initial Public Offering). Визначені переваги сек'юритизації для банку та інвестора. Аналізуючи IPO, автор зауважує, що необхідно розвивати приватне IPO, тобто розміщувати акції вітчизняних підприємств на внутрішніх інвестмайданчиках і для внутрішніх інвесторів. Показовим було б розміщення акцій Державного ощадного банку або акцій таких флагманів, як Укресімбанк, Укрсоцбанк, Райффайзен Банк Аваль або Приватбанк. Вихід на приватне IPO подібних маркет-мейкерів привів би не тільки до збільшення капіталізації цих інститутів, але й до розширення рангу інвестиційних продуктів і збільшення активних операцій в цілому.

Як одне з нових джерел формування грошових потоків автор виділяє трансферти трудових мігрантів до України. Проведене дослідження виявило, що грошові перекази трудових мігрантів як за обсягами, так і за їх періодичністю формують великі фінансові потоки (табл. 1). Проте ці фінансові потоки спрямовані переважно за неофіційними каналами.

Таблиця 1

Характеристика української трудової міграції в окремих країнах ЄС станом на 01.01.2007

Країна	Кількість осіб, тис.		Оцінні дані щодо грошового потоку у рік, млн. EUR
	Офіційні дані	Дані дослідження	
Польща	300	500	1680
Чехія	200	500	1680
Італія	200	800	2688
Греція	200	600	2016
Португалія	150	700	2352
Іспанія	100	700	2352

Аналізуючи дану проблему, ми виділяємо ряд питань, які треба вирішити вітчизняним банкам, а саме: зменшити комісійні за цими переказами, а також сприяти спрощенню проходження грошових коштів, розширенню територіального охопту клієнтів, підвищенню надійності та прозорості систем переказів. Перш за все необхідно залучити трудових мігрантів у сегмент клієнтів і розробити спеціальні продукти зі спеціальними цінами для цих клієнтів.

З огляду на вищезазначене українським банкам пропонується розвивати ринок трансфертів, який надає абсолютно безризиковий спосіб залучення додаткових коштів. Для цього необхідно укласти відповідні кореспондентські договори з банками Іспанії, Чехії, Кіпру, Ізраїлю, Греції, тобто з тими країнами, з якими ведуться міжурядові переговори про підписання договорів про взаємне працевлаштування громадян.

У другому розділі **“Аналіз руху грошових потоків банківського сектора України в системі міжнародних платежів”** проаналізовано процес виконання платежів у зарубіжних і вітчизняних банках. Виявлено, що поточні зміни пов’язані з розвитком програмних продуктів на основі інтернет-технологій та загальною глобалізацією банківських послуг.

У роботі використовується термін “післяопераційне відстеження платежів”, який чітко характеризує спектр дій та включає як комплекс заходів щодо безпосереднього розслідування платежів, так і процеси, пов’язані з такими функціями, як моніторинг коррахунку, ракорд, перевірка відповідності платіжної операції валютному контролю та ін.

Післяопераційне відстеження є параплатіжною функцією і єднальним елементом між безпосередньо функцією виконання платежів і рештою інфраструктури (кореспондентськими відносинами, службою шифрування, телекомунікаційним центром, а також фронт-офісом).

Післяопераційне відстеження платежів є високоінтелектуальною операцією, яка через складність знаходження вирішення проблем, які виникають, найменше піддається автоматизації. Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що тільки 20 % всіх проведених розслідувань приносять комісійні комерційному банку, тоді як 80 % проведеного післяопераційного відстеження відноситься на операційні витрати банку.

У дисертації зроблено детальний аналіз усіх етапів виконання міжнародного платіжного доручення в українській банківській практиці, наведено основні помилки, які найчастіше зустрічаються в практиці і сформовані рекомендації щодо їх виправлення. Виявлено, що переважну частку таких виправлень становлять справи з уточнення реквізитів платіжних інструкцій. Проаналізовано комісійні, які беруть банки з платежу, виявлено випадки зняття додаткових комісійних. Також проаналізовано чинники, які впливають на встановлення і реалізацію кореспондентських відносин між банками. З’ясовано, що позитивний рейтинг необхідно віднести до тих основних чинників, які сприяють розвитку системи грошових потоків.

До інфраструктури виконання міжнародних платіжних доручень обов'язково входить технічне забезпечення, основною ланкою якого є система SWIFT. В результаті проведеного дослідження були встановлені три найбільш активні у цьому плані банки: ПриватБанк, Райффайзен Банк Аваль та Укрексімбанк. Їх сумарна частка в річному трафіку України складає близько 40 %.

Аналіз проведення платежів провідними банками дозволив виявити наступні характеристики:

- автоматичне виконання платіжних доручень в цілодобовому режимі;
- напівавтоматичне ведення післяопераційного відстеження платежів;
- стандартизація та уніфікація платіжних полів;
- застосування широкої кореспондентської мережі, підписання додаткових угод між банками щодо платіжних та параплатіжних послуг;
- встановлення лімітів щодо обсягів грошей між кореспондентами є необхідним супутнім атрибутом;
- платіжний бізнес стає джерелом доходу;
- сприяння глобалізації;
- дотримання світових вимог валютного контролю та фінансового моніторингу.

Було з'ясовано, що введення банківського ідентифікатора клієнтів, що використовується як обов'язковий платіжний реквізит в країнах ЄС – коду IBAN (International Bank Account Number) – є необхідним для української банківської практики. Як свідчать проведені дослідження, наявні номери рахунків клієнтів українських банків не уніфіковані, банки дозволяють дублювати рахунки і присуджувати їх різним клієнтам, і таким чином, немає можливості для однозначної ідентифікації клієнтів. Всі ці проблеми можна було б вирішити введенням кодів IBAN, які б дозволили уникати дублювання і плутанини в клієнтській інформації, дозволяючи чітко ідентифікувати клієнта, його банк, а також філію банку, у якому відкритий рахунок цього клієнта.

Запропоновано наступний варіант IBAN-кодів українських клієнтів:

$$2a\ 2n\ 6n\ 16n, \quad (1)$$

де $2a$ – код ISO країни;

$2n$ – двозначний ключ генерації коду;

$6n$ – шестизначний код МФО банку;

$16n$ – шістнадцятизначний номер поточного рахунку або номер пластикової картки клієнта.

Таким чином, запропонований код – це літеро-цифрова комбінація з 26 символів, яка дозволяє однозначно визначити країну, філію банку та номер рахунку (картки) клієнта.

Повноправне використання коду IBAN всіма банківськими організаціями платіжного ланцюга дозволить створити автоматичну ідентифікацію банківського номера рахунку та уніфікувати банківські ідентифікатори, оскільки легалізований лише єдиний алгоритм валідації всіх існуючих у світі кодів IBAN.

Введення кодів IBAN сприяє здійсненню принципу STP (straight-through processing) – автоматичного зарахування платежів. Банки у всьому світі націлені на підвищення рівня STP, перевагами якого є низька вартість і висока швидкість обробки такого платежу, а також відсутність комісій третіх банків. Рівень STP є показником професійної діяльності банку.

Наявність прямо протилежної залежності між рівнем STP і рівнем операційного ризику підтверджує тезу про необхідність підвищення рівня STP.

Автором проведено аналіз руху грошових потоків у платіжних технологіях зарубіжних країн. Виявлено, що інноваційні явища у платіжному бізнесі мають транскордонний та інтернаціональний характер. Зокрема, нововведення, установлені Євросоюзом і Європейським центральним банком, активно впроваджуються у практику провідних американських банків, а правила здійснення платежів і компенсацій американських клірингових систем широко використовуються європейськими банківськими інститутами. Таким чином, спостерігається єдиний розвиток банківського платіжного ринку, а також очевидна необхідність відповідності українських банків світовим вимогам, які постійно змінюються.

У результаті дослідження територіальних джерел грошових потоків міжнародних платежів на базі системного банку були виявлені сфери, які проводять активну платіжну політику. Проведені теоретичні та практичні дослідження показали, що західний регіон (зокрема, Львівська та Івано-Франківська області) активно бере участь в імпортно-експортних операціях країни.

Проте 90 % капіталу сконцентровано у столичному регіоні та промислово розвинутих областях країни. У зв'язку з цим пропонується Національному банку України перетворити існуючу структуру банківського ринку щодо забезпечення додаткового фінансування як центральних, так і периферійних областей країни. Пропонується провести комплексний державний розвиток фінансової інфраструктури окремих областей на базі Державного ощадного банку, для якого необхідно створити спеціальну програму дій.

Аналіз грошових потоків виявив, що існує постійна сезонна структура грошових потоків. Було встановлене кореляційне співвідношення між величинами квартальних вихідних грошових потоків з 2000 по 2006 р. Усі елементи отриманої матриці показують достатньо високу лінійну залежність між змінними, отримані коефіцієнти кореляції лежать в області 0,817936; 0,998304 (табл. 2). Коефіцієнт кореляції характеризує великий ступінь тісноти лінійної залежності між обсягами платежів у рівний проміжок часу (квартал) за період. Це дає можливість стверджувати про наявність прямої залежності між відповідністю даних різних років та річних кварталів.

У загальному випадку модель сезонної декомпозиції складається з чотирьох різних компонентів: (1) сезонної компоненти (позначається S_t , де t позначає момент часу); (2) тренду (T_t); (3) циклічної компоненти (C_t) і (4) випадкової компоненти (I_t).

Матриця кореляції вихідних квартальних платежів за роками

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
2000	1						
2001	0,817936	1					
2002	0,972361	0,851754	1				
2003	0,968392	0,877505	0,995037	1			
2004	0,974849	0,995037	0,998304	0,996099	1		
2005	0,958709	0,871577	0,994356	0,992879	0,995063	1	
2006	0,957337	0,878583	0,996425	0,99172	0,991971	0,996192	1

Таким чином, мультиплікативна модель сезонної декомпозиції представлена у вигляді:

$$X_t = T_t \cdot C_t \cdot S_t \cdot I_t, \quad (2)$$

де X_t – значення ряду в момент часу t .

Сезонні індекси для відповідного місяця було отримано за рахунок підгонки кожної обчислюваної медіани. На рис. 3 графічно представлено індекси сезонності щомісячних вихідних грошових потоків системного комерційного банку (отримано за допомогою авторегресійної інтегрованої моделі з ковзною середньою (ARIMA)).

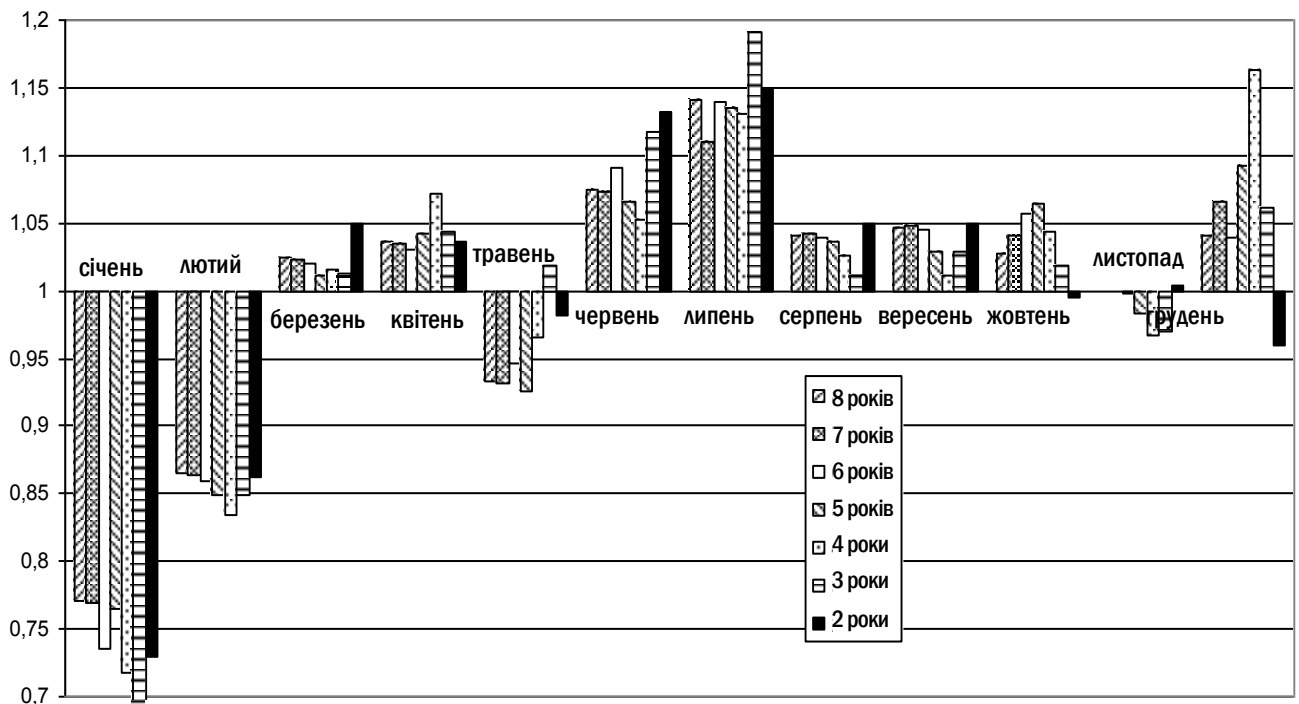

Рис. 3. Індекси сезонності щомісячних вихідних грошових потоків за період 1999-2006 рр.

Застосований у моделі авторегресійний процес передбачає наявність лінійної залежності від попереднього значення. У нашому випадку було проаналізовано часовий ряд щомісячного рівня вихідних грошових потоків системного банку відповідно до періоду що досліджується: 1999-2006 рр. (8 років), 2000-2006 рр. (7 років), 2005-2006 рр. (2 роки). Аналіз даних свідчить, що сезонна структура грошових потоків постійна. Таким чином, спостерігається характерний значний спад ділової активності в першому календарному кварталі року (січень-березень), у травні і листопаді, а також особливе підвищення ділової активності в липні і грудні кожного досліджуваного року. Одержані висновки є важливими для управління валютною позицією банку, оскільки це дозволяє передбачати обсяги необхідних коштів.

У третьому розділі “Розвиток системи управління грошовими потоками банківського сектора України” проведено оцінку впливу глобалізації на грошові потоки міжнародних платежів. Автор виділяє наступні стримуючі фактори: недостатність капіталу у вітчизняних банків, яка гостро виявилася у зв’язку з приходом іноземних банків на український банківський ринок, різні види операційних ризиків, зокрема, складнощі миттєвої ідентифікації та аутентифікації учасників, а також ризики фальсифікації і шахрайства.

Кожна система залежить як від факторів, що сприяють її розвитку, так і від факторів, що стримують розвиток системи.

Результати проведеного дослідження дозволили скласти матрицю основних стримуючих чинників і пропонованих рішень, яка в цілому направлена на удосконалення управління грошовими потоками в системі міжнародних платежів банківського сектора України (рис. 4).

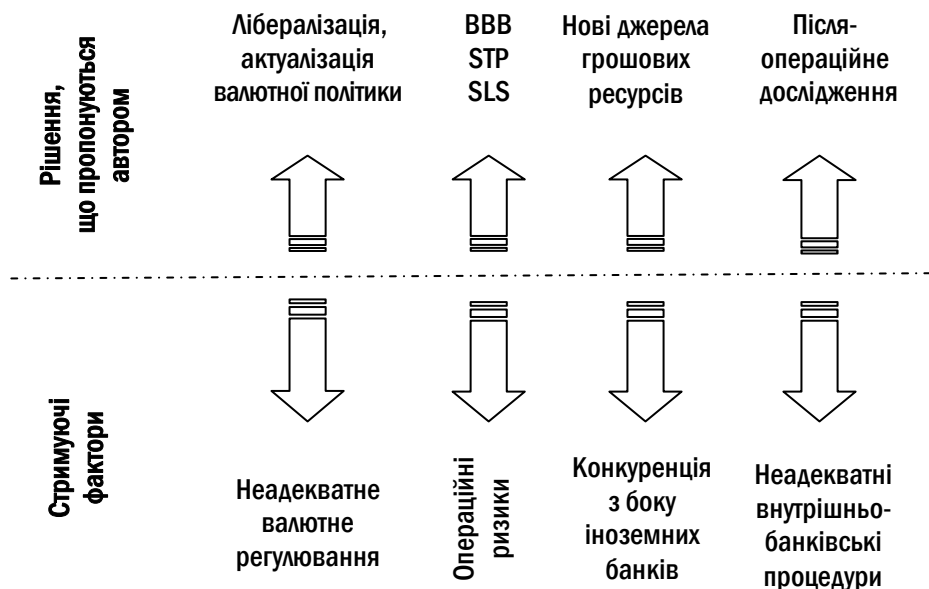

Рис. 4. Матриця стримуючих факторів і пропонованих рішень в управлінні грошовими потоками у системі міжнародних платежів

На основі аналізу основних факторів, які впливають на рух та інтенсивність платіжних доручень, були визначені наступні характерні риси управління грошовими потоками банку в іноземній валюті:

- управління черговістю списання коштів;
- оптимізація руху грошових потоків між кореспондентськими рахунками;
- контроль за діяльністю філій в частині списання і зарахування міжнародних платежів;
- організація єдиної інформаційної платіжної інфраструктури, контроль за залишками за кореспондентськими рахунками;
- аналіз і впровадження додаткових послуг, що пропонуються кореспондентами.

Платіжні системи характеризуються наявністю значного рівня операційного ризику в декількох площинах, що пояснюється обсягом і розміром використовуваних в цих системах операцій. Велика кількість зв'язків між учасниками з одночасним збільшенням швидкості і ефективності передачі інформації може призвести до порушення нормального проходження платежів, що негативно позначиться на платіжній системі в цілому.

З метою ефективного управління грошовими потоками автор пропонує нові методи управління ризиками грошових потоків міжнародних платежів, які класифіковано на зовнішні та внутрішні. Внутрішні методи управління ризиками поділяються на технологічний метод (STP), страхування (BBB), адміністративний (ліміти валютної позиції) і технічний тощо. Досліджено, що страхування ризиків Bankers Blanket Bond (BBB) є достатньо ефективним видом страхування, але через необхідність сюрвейерської перевірки він зовсім не практикується в Україні. Проте поліс BBB свідчить про відкритість та прозорість внутрішньобанківської системи і він буде обов'язковим з моменту інтеграції українських банків до європейської банківської системи.

Одним із інструментів управління грошовими потоками комерційного банку є система надання інформації за платіжними потоками в режимі реального часу. Комплекси, подібні до RTN (Real Time Nostro), дозволяють управляти ліквідністю, зменшувати ризики та збільшувати оперативну ефективність.

У даний момент регулювання і валютний контроль в Україні є тими чинниками, які примушують вітчизняні підприємства виводити грошові потоки в іноземні банки. Більшість документів із законодавчої бази валютного регулювання і контролю було прийнято більше 10 років тому, і вони, здебільшого, неактуальні і гальмують фінансово-економічні процеси розвитку підприємств. Автор виступає за дотримання жорстких правил і процедур фінансового моніторингу, а також за лібералізацію валютних відносин, що сприяє розвитку і впровадженню інструментів фінансового ринку, які раніше не використовувались.

На основі аналізу основних вимог валютної політики та фінансового моніторингу у банку було запропоновано наступну стратегію реалізації валютного контролю у комерційному банку (рис. 5).

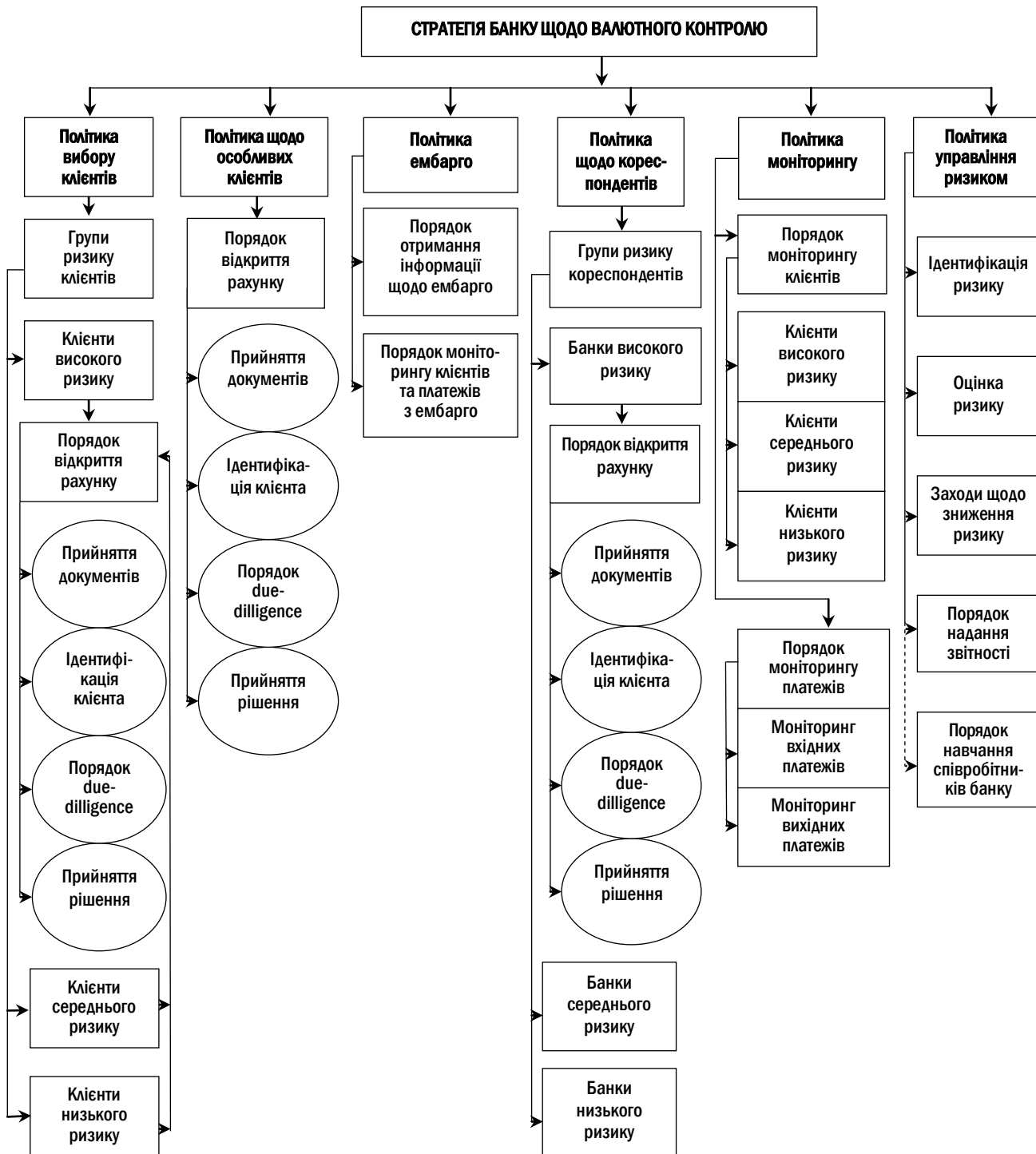

Рис. 5. Стратегія реалізації валютного контролю у комерційному банку

Стратегія об'єднує та координує дії відповідальних співробітників банку щодо перевірки клієнтів, а також банків-кореспондентів. Також вона містить політики моніторингу, ембарго, управління ризиком щодо протидії відмиванню коштів тощо.

Програма з протидії відмиванню коштів, яка має враховувати вказівки відповідних законодавчих актів НБУ, повинна бути реалізована в кожному украї-

нському банку. Це обумовлено тим, що зарубіжний банк має право не виконувати платіжне доручення, якщо є підозра, що джерело трансакції непрозоре. Банк-кореспондент може відмовити у проведенні платежу, або навіть заблокувати кошти, якщо в платіжному дорученні вказаний об'єкт співпадає або схожий за назвою з тим, що вказаний у блокувальному списку OFAC. У цьому випадку можна зробити висновок, що національні системи валютного контролю всього світу мають тісний взаємозв'язок і працюють у синергетичному режимі.

Таким чином, розглянуті стримуючі чинники значно впливають на розвиток системи міжнародних платежів. Заходи, направлені на управління стримуючими чинниками розвитку системи, сприяють прогресу такої класичної банківської послуги, як виконання платіжного доручення.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування і запропоновано нове вирішення наукової задачі, що виявляється в розробці науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо управління грошовими потоками банківського сектора України у системі міжнародних платежів. Результати дисертаційної роботи зводяться до таких висновків та пропозицій науково-теоретичного і прикладного характеру:

1. Поглиблено теоретичні засади визначення сутності поняття “грошовий потік міжнародних платежів”. Поняття грошового потоку міжнародних платежів доцільно сформулювати таким чином: грошовий потік міжнародних платежів – динамічна величина, що складається з надходжень і виплат в іноземній валюті і це характеризує стан кореспондентських рахунків банку.

2. Управління грошовими потоками банківського сектора України в системі міжнародних платежів характеризує авторська матриця стримуючих факторів і запропонованих рішень. Так, серед стримуючих факторів виділено неактуальні положення валютного регулювання, вплив операційного ризику, конкуренцію з боку іноземних банків, неадекватні внутрішньобанківські процедури. Запропоновані рішення полягають у лібералізації та актуалізації валютного законодавства, страхуванні банківських ризиків, користуванні новітніми джерелами грошових коштів, удосконаленні процедур післяопераційного відстеження платежів.

3. З метою уніфікації банківських реквізитів клієнтів пропонується перевести рахунки клієнтів у формат IBAN (International Bank Account Number), що сприятиме здійсненню автоматичної обробки платежів. Банки у всьому світі націлені на підвищення рівня автоматичної обробки, перевагами якого є низька вартість і висока швидкість обробки такого платежу. Рівень STP є показником професійної діяльності банку.

4. Виявлено, що в інфраструктурі виконання платіжного доручення особливе місце займає післяопераційне відстеження платежів. Сформовано рекомендації щодо усунення помилок, які частіше зустрічаються у процесі виконання

міжнародних платіжних доручень, що сприятиме ефективному обслуговуванню клієнтів і зниженню операційних витрат банку.

5. Як джерело грошових потоків розглянута платіжна послуга, що надається банками України трудовим мігрантам, визначені можливі обсяги грошових коштів трудових мігрантів. Грошовий потік, сформований платежами трудових мігрантів до України, є актуальним у сучасних умовах міграції населення країни, і абсолютно не вивчений ні з теоретичного, ні з практичного боку. Приділивши увагу трансфертам, банки отримують не тільки новий сегмент клієнтів, але і додаткові грошові кошти для обороту.

6. На управління грошовими потоками банківського сектора України в системі міжнародних платежів значно впливає вперше виявлена сезонна залежність платежів за імпорт товарів і послуг. Високий коефіцієнт кореляції дозволяє стверджувати про наявність прямої залежності між відповідністю даних різних років і річних кварталів. Цей фактор необхідно враховувати при прогнозуванні валютної позиції банку.

7. Сучасні принципи валютного регулювання і валютного контролю в Україні є тими чинниками, які примушують вітчизняні підприємства виводити грошові потоки в зарубіжні банки. Більшість документів із законодавчої бази валютного регулювання і контролю були прийняті більше 10 років тому. Вони переважно неактуальні і гальмують фінансово-економічні процеси країни. Тому надзвичайно важливим і актуальним є розробка політики фінансового моніторингу, яка є необхідною у застосуванні в практиці банків і яка передбачає як програмно-технічний комплекс із списками підозрілих осіб, так і спектр дій у випадках запитів з боку банків-нерезидентів.

8. Враховуючи активний процес поглинання, що відбувається на вітчизняному банківському ринку, перед українськими банками стоїть завдання залучення додаткових фінансових ресурсів. Розглянуто сек'юритизацію активів як новий метод залучення капіталу, за допомогою якого банк отримує не тільки доступ до нових джерел коштів, але й можливість поліпшити балансові показники. Іншим актуальним інструментом отримання додаткових грошових коштів є IPO (Initial Public Offering) – операції, які стають популярними в Україні. Перспективи застосування цих методів залежать від створення нормативно-правової бази, а запровадження механізмів сек'юритизації та IPO створить умови для виходу українських банків на світові ринки капіталу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Долгалева М.А. Сравнительные методики оценки надежности коммерческого банка // Академічний огляд. – 2001. – № 1. – С. 65-68, 0,35 друк. арк.
2. Крамаренко Г.А., Долгалева М.А. Современная банковская система и проблема доверия к банкам // Вестник СевГТУ. – 2002. – № 37. – С. 28-34, 0,6 друк. арк. (особисто автору належить 0,11 друк. арк. Дисертантом проведено аналіз вітчизняного банківського ринку).

3. Долгалева М.А. Международные платежные поручения в банковской практике Украины // Экономика: проблемы теории та практики. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2002. – № 120. – С. 42-45, 0,39 друк. арк.
4. Крамаренко Г.А., Долгалева М.А. Послеоперационное исследование международных платежей в банковской практике Украины // Экономика Крыма. – № 9. – Симферополь, 2003. – С. 31-33, 0,28 друк. арк. (особисто автору належить 0,11 друк. арк. Дисертантом проведено аналіз банківського процесу супроводження платежів у іноземній валюті).
5. Долгалева М.А. Развитие системы международных платежей в Украине // Академічний огляд. – 2003. – № 2. – С. 105-109, 0,45 друк. арк.
6. Долгалева М.А. Международные стандарты трансграничных переводов в украинской банковской практике // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 2(17). – С. 59-62, 0,28 друк. арк.
7. Долгалева М.А. Интеграция системы международных расчетов Украины в глобальную платежную систему // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 13. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС НБУ, 2005. – С. 215-221, 0,22 друк. арк.
8. Долгалева М.А. Унификация украинского платежного поручения как инструмента европейской банковской системы // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 14. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС НБУ, 2005. – С. 168-172, 0,45 друк. арк.
9. Долгалева М.А. Переводы трудовых мигрантов в Украину как одна из составляющих трансграничных денежных потоков // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 17. – Суми: УАБС НБУ, 2006. – С. 233-238, 0,22 друк. арк.
10. Долгалева М.А. Проблемы и перспективы развития системы международных расчетов Украины // Проблеми формування і розвитку фінансово-кредитної системи України. – Харків: Константа, 2004. – С. 15-16, 0,22 друк. арк.

Публікації у матеріалах наукових конференцій

11. Долгалева М.А. Рейтинговая оценка коммерческих банков Украины // Сборник трудов II Межвузовской студенческой научно-практической конференции. – Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1999. – С. 32-35, 0,35 друк. арк.
12. Долгалева М.А. Сущность банковской организации и основная характеристика ее деятельности на Украине // Шляхи активізації вітчизняного виробництва: теорія та практика, проблеми підготовки фахівців: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Хмельницький: ХІЕП, 2001. – С. 28-34, 0,3 друк. арк.
13. Долгалева М.А. Современный механизм снижения рисков системы международных платежей // Європейський вибір України: проблеми теорії та практики реалізації: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: ДУЕП, 2003. – С. 124-127, 0,3 друк. арк.
14. Долгалева М.А. Повышение надежности деятельности коммерческих банков в условиях рынка // Проблеми і перспективи становлення фінансової

системы Украины: Тезисы межвузовской научно-практической конференции. – Севастополь: СевГТУ, 2000. – С. 86-88, 0,20 друк. арк.

15. Долгалева М.А. Введение европейского банковского идентификатора в украинскую систему международных платежей // Проблемы і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник тез доповідей X Всеукраїнській науково-практичній конференції. – Суми: УАБС НБУ, 2007, 0,20 друк. арк.

АНОТАЦІЯ

Долгальова М.О. Управління грошовими потоками банківського сектора України в системі міжнародних платежів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”, Суми, 2008.

У роботі проведено дослідження управління грошовими потоками банківського сектора України в системі міжнародних платежів, виявлено особливості формування цих потоків. Проведено аналіз руху грошових потоків у клірингових системах зарубіжних країн, виявлено можливість застосування світових інновацій у вітчизняній банківській практиці. Запропоновано нові джерела, що формують грошові потоки у банківській системі України, наведено інструменти управління стримуючими чинниками при формуванні грошових потоків в системі міжнародних платежів України.

Ключові слова: грошові потоки, міжнародні розрахунки, платіжні доручення, банк, кореспондентський рахунок, SWIFT, STP.

АННОТАЦИЯ

Долгалева М.А. Управление денежными потоками банковского сектора Украины в системе международных платежей. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.08 – Деньги, финансы и кредит. – Государственное высшее учебное заведение “Украинская академия банковского дела Национального банка Украины”, Сумы, 2008.

Диссертация посвящена развитию теоретических и методических положений о денежных потоках международных платежей и управлении ими в банковской системе Украины.

Диссертация содержит экономические исследования актуальных для банковской системы Украины проблем развития системы международных платежей.

В диссертации изучен и обобщён мировой опыт расчетов и осуществления платежей, определены основные факторы, влияющие на эффективность, надежность и безопасность международных расчетов Украины, установлен характер влияния каждого из этих факторов.

Приход на украинский банковский рынок международных банков-лидеров показывает, что украинские банки вовлечены в изменения, которые сейчас происходят на мировом банковском рынке, в частности, в глобальной платежной системе. Банкам Украины необходимо соответствовать тем требованиям, которые предлагаются контрагентами в мировом банковском сообществе. Важной составляющей стратегии развития банковской системы Украины является разработка и внедрение высокотехнологических финансовых инструментов и продуктов с целью динамического развития рынка финансовых услуг и обеспечения финансовых потоков.

На основе обобщения зарубежного и отечественного опыта разработана классификация денежных потоков, участвующих в международных платежах Украины, обоснована целесообразность учета влияния сезонности на международные платежные потоки банка, что способствует управлению валютной позицией и денежными потоками банка.

В диссертации проведено исследование управления денежными потоками банковского сектора Украины в системе международных платежей, выявлены особенности формирования таких денежных потоков. Проведенный анализ движения денежных потоков в клиринговых системах зарубежных стран позволил выявить возможность применения мировых инноваций в отечественной банковской практике. Проведен анализ активности украинских банков в использовании системы SWIFT при проведении платежей.

Предложено введение кодов IBAN (International Bank Account Number) в отечественную банковскую практику и разработан алгоритм составления этих кодов. Таким образом можно унифицировать платежные реквизиты клиентов, что приведет к повышению уровня автоматической обработки платежей (STP).

Предложена стратегия финансового мониторинга и валютного контроля в управлении денежными потоками в системе международных платежей; разработаны и предложены для практической реализации рекомендации по секьюритизации и публичному размещению акций клиентов как инструментов увеличения средств, формирующих платежные потоки банка.

Проанализирован новый источник средств – денежные переводы трудовых мигрантов. С введением специальной программы действий отечественные банки получают не только значительные по объемам безрисковые денежные средства, но и новый сегмент клиентов.

Исследованы новые источники, формирующие денежные потоки в банковской системе Украины, такие как секьюритизация активов и операции IPO (Initial Public Offering), приведены инструменты управления сдерживающими факторами при формировании денежных потоков в системе международных платежей Украины.

Ключевые слова: денежные потоки, международные расчеты, платежные поручения, банк, корреспондентский счет, SWIFT, STP.

SUMMARY

Dolgalova M.A. Management of International Payments in the Ukrainian Banking System. – Manuscript.

The scientific paper for a candidate of economic science degree in specialty 08.00.08 – Money, finance and credit. – State Higher Educational Establishment the “Ukrainian academy of banking of the National Bank of Ukraine”, Sumy, 2008.

Research is dedicated to the management of international payments in Ukrainian banking system. Particularities in forming of such kind of funds flows were detected. As part of the research, analysis of payment movements in clearing systems of foreign systems was done, and possibility of implementation of new payment innovations into domestic banking practice was displayed. The author proposes new funds sources which are aimed to create additional money flows into Ukrainian banking system. The research also provides preventive instruments against limiting factors in payment flows.

Key words: funds flows, international payments, payment order, bank, correspondent account, SWIFT, STP.

Відповідальний за випуск
доктор економічних наук, професор
Г.О. Крамаренко

Підписано до друку 19.02.2008.
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк. 0,9.
Гарнітура Times. Тираж 100 пр.

Українська академія банківської справи
Національного банку України.
Адреса: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2316